

Сошина Ю.М.

Проблема дослідження ціннісно-сміслової сфери особистості

Сошина Юлія Миколаївна, аспірант кафедри практичної психології
Запорізького національного університету,
асистент кафедри практичної психології Криворізького педагогічного інституту
ДВНЗ Криворізький національний університет, м. Кривий Ріг, Україна

Анотація. В статті подано аналіз ціннісно-сміслової сфери та її компонентів. Визначено, що різні точки зору на сутність досліджуваної сфери спричиняють труднощі у обранні конкретного методологічного підходу дослідження, виборі психодіагностичних методик задля її вивчення. Розглянуто погляди радянських та сучасних російських вчених. Розкрито поняття О.М. Леонтьєва “смісловітвірний мотив” як мотив, що спонукає до діяльності та надає їй особистісний смисл. Визначено характеристики особистості, що визначають основну життєву спрямованість (Б.Г. Ананьєв), а саме статус та соціальні функції (ролі, мотивація поведінки та ціннісні орієнтації, структура й динаміка відносин тощо). Проаналізовано диспозиційну концепцію особистості В.О. Ядова в якій системоутворюючою ознакою особистісної структури визначається розмаїття відносин індивіда до умов його діяльності. Зазначено рівні диспозиційних утворень: елементарні фіксовані установки, соціальні фіксовані установки, домінуюча спрямованість інтересів особистості в певні сфери соціальної активності, система ціннісних орієнтацій на цілі життєдіяльності та засоби досягнення цих цілей. Розглянуто погляди Л.І. Божович на внутрішню позицію особистості або спрямованість, яку вона визначає як провідні, або домінуючі, мотиви, що підкоряють всі інші. Подано результати аналізу дослідників ціннісно-сміслової сфери (М.С. Яницького та А.В. Сірого), які відносять до її компонентів ціннісні орієнтації та систему особистісних смислів та зазначають, що ціннісно-сміслова сфера як об’єкт психологічного дослідження має включати вивчення особливостей мотиваційно-потребової сфери, структур самосвідомості, соціально-психологічних умов її формування. Наведено структуру ціннісно-сміслової сфери Шапинкової І.П., яка спираючись на дослідження науковців радянського періоду та російських вчених із зазначеної проблематики сформулировала власну та визначила: цінності-знання, цінності-мотиви, цінності-цілі та цінності-смисли.

Ключові слова: ціннісно-сміслова сфера, особистісний смисл, ціннісні орієнтації, диспозиція, основна життєва спрямованість, смисловітвірний мотив, спрямованість

Ціннісно-сміслова проблематика знайшла своє відображення у роботах дослідників різних галузей знання: психології, соціології, філософії, педагогіки, тощо. Істотний дослідницький інтерес зумовив існування значної кількості тлумачень її структури, що безперечно впливає на дослідження ціннісно-сміслової сфери. Зазначена сфера є смисловим регулятором поведінки та діяльності людини, формується в ході соціалізації та зазнає впливу наступних соціальних чинників як стратифікаційні процеси у суспільстві, культурні, сімейні традиції, етнічні, національні особливості, тощо [4].

Існування різних поглядів на сутність ціннісно-сміслової сфери та її компонентів спричиняє труднощі як у обранні конкретного методологічного підходу, так і виборі психодіагностичного інструментарію її вивчення.

Мета статті полягає у висвітленні теоретичного аналізу основних проблем дослідження ціннісно-сміслової сфери особистості.

Розглянемо компоненти, що є складовими ціннісно-сміслової сфери особистості. Зазначимо, що в психологічних дослідженнях автори використовують різні поняття, подібні за змістом із “цінностями”, “сміслом”, а саме: смисловітвірний мотив (О. Леонтьєв), основна життєва спрямованість (Б. Ананьєв), диспозиція (В. Ядов), внутрішня позиція особистості або спрямованість (Л. Божович), смисл (Д. Леонтьєв) та ін.

Так, Д.О. Леонтьєв стверджує, що зміст ціннісно-сміслової сфери є визначальним чинником у виборі центральної позиції особистості, впливає на спрямованість та складові соціальної активності, є важелем в підході до оточуючого світу та самого себе, надає смисл та спрямованість діяльності людини, визначає її поведінку та вчинки [5].

О.М. Леонтьєв реально діючі мотиви поділяє на мотиви-стимули та смисловітвірні (мотиви, що спонукають діяльність та разом з цим надають їй особистісний смисл). Співвідношення мотивів є важливим ієрархічним підпорядкуванням. Смисловітвірні мотиви “завжди займають більш високе ієрархічне місце, навіть якщо вони не володіють прямою ефективністю. Будучи провідними в житті особистості, для самого суб’єкта вони можуть залишатися “за завісою” - і з боку свідомості, і боку своєї безпосередньої ефективності” [5, с. 204].

Б.Г. Ананьєв вказує: “Статус та соціальні функції – ролі, мотивація поведінки та ціннісні орієнтації, структура й динаміка відносин – все це характеристики особистості, що визначають її світогляд, основну життєву спрямованість, громадську поведінку, основні тенденції розвитку” [1, с. 261].

В диспозиційній концепції особистості, розробленій В.О. Ядовим в якості системоутворюючої ознаки особистісної структури визначається розмаїття відносин індивіда до умов його діяльності, при цьому відносини розглядаються у вигляді певної системи або цілісності. Диспозиції особистості являють собою продукт “зіткнення” потреб і ситуацій (умов), в яких відповідні потреби можуть бути задоволені. Так як диспозиції закріплюються (фіксуються) в особистісній структурі в результаті онтогенезу, їх також можна розглянути у вигляді ієрархії.

В.О. Ядов вказує на наявність чотирьох рівнів диспозиційних утворень:

– Перший, нижчий її рівень утворюють елементарні фіксовані установки (формується на основі потреб фізичного існування та в найпростіших ситуаціях);

– Другий рівень диспозиційної структури – соціальні фіксовані установки, які мають складну структуру, що містить емоційний (або оцінний), когнітивний

(розумовий) та поведінковий (поведінкова готовність) аспекти;

– Третій диспозиційний рівень – загальна (домінуюча) спрямованість інтересів особистості в певні сфери соціальної активності;

– Вищий рівень диспозиційної ієрархії утворює система ціннісних орієнтацій на цілі життєдіяльності та засоби досягнення цих цілей [6, с. 35-36].

В більш пізніх роботах В.О. Ядов, ґрунтуючись на експериментальних дослідженнях, дійшов висновку про наявність трьох рівнів диспозиційної ієрархії: рівня фіксованої установки, соціальної установки та ціннісних орієнтацій на цілі життєдіяльності. Спрямованість інтересів особистості в ту чи іншу сферу життєдіяльності не виділяється їм в особливий рівень, проте являє собою “вісь”, що організовує ієрархію цінностей у специфічно індивідуалізовану структуру.

Цікаві для нашого дослідження деякі аспекти розуміння спрямованості особистості І.І. Божович – як провідних, або домінуючих мотивів, що підкоряють всі інші. “Структура мотиваційної сфери людини складна і багатогранна. З цієї точки зору можна говорити про домінуючі мотиви, що створюють спрямованість особистості в різних сферах її життя та діяльності. Так, наприклад, можна говорити про переважаючі інтереси людини в галузі науки, мистецтва, професії або в області взаємин з оточуючими людьми” [3, с. 333].

Дослідники ціннісно-смыслової сфери (М.С. Яницький та А.В. Сірий) відносять до її компонентів ціннісні орієнтації та систему особистісних смислів [8]. Автори визначають ціннісні орієнтації як найважливіший компонент структури особистості. Нарівні з іншими соціально-психологічними утвореннями вони виконують функції регуляторів поведінки та проявляються у всіх сферах діяльності людини. Особистісний смисл визначають як “індивідуалізоване відображення справжнього ставлення особистості до тих об'єктів, заради яких розгортається її діяльність, усвідомлюване як “значення-для-мене” засвоєних суб'єктом безособових знань про світ, що включають поняття, вміння, дії та вчинки, чинені людьми, соціальні норми, ролі, цінності та ідеали” [8, с. 17].

Дослідники наголошують, що ціннісно-смыслова сфера, як об'єкт психологічного дослідження, не може бути обмежена системою цінностей і особистих смислів у вузькому їх розумінні та має включати вивчення особливостей мотиваційно-потребової сфери, структур самосвідомості, соціально-психологічних умов її формування. Та пропонують розділити методики дослідження на наступні блоки:

1. Методики діагностики домінуючих ціннісних орієнтацій, особистісної спрямованості;

2. Методики, спрямовані на дослідження цілісної системи ціннісних орієнтацій особистості (тести М. Рокіча, Ш. Шварца);

3. Проективні методи вивчення ціннісно-смыслової сфери особистості (методики Х. Кантрила, Г. Олпорта та Дж. Гілеспі);

4. Методики вивчення рівня особистісного розвитку, що дозволяють судити про сформованість ціннісно-смыслової сфери (САТ, РСК) ;

5. Методики дослідження життєвих цілей, рівня усвідомленості життя та сенсожиттєвих орієнтацій (РІЛ, СЖО).

Група психологів-дослідників (Н.Ю. Самікіна, М.Є. Серебрякова) вважає, що особистісні цінності, нарівні з системою особистісних смислів, є основними компонентами ціннісно-смыслової сфери [7]. Для дослідження цінностей пропонують використовувати самоаналіз (випробовуваному пропонують скласти список життєвих цінностей і охарактеризувати кожну з них за допомогою п'яти понять, що описують стан, найбільш характерний для переживання цих цінностей). Задля виявлення особливостей ціннісно-смыслової структури дослідники рекомендують використовувати метод семантичного диференціалу.

Спираючись на дослідження науковців радянського періоду та російських вчених із зазначеної проблематики, психолог-дослідник Шапінкова І.П. сформувала власну структуру ціннісно-смыслової сфери:

– цінності-знання (“знані” цінності, тобто такі, що відображені в свідомості індивіда у вигляді уявлень, знань про зміст різних цінностей, проте вони не визначають особливості життєдіяльності людини),

– цінності-мотиви (за умови їх усвідомленості, стають спонукальними до активності та складають основу ціннісних орієнтацій особистості),

– цінності-цілі (забезпечують можливість діяти задля досягнення мети, долаючи внутрішні перешкоди),

– цінності-смисли (“смысложиттєві орієнтації” особистості в єдності життєвих цілей, емоційної насиченості життям та задоволеністю самореалізацією) [2].

Автор пропонує використовувати власну методику для діагностики ціннісно-смыслової сфери. Опитувальник складає 12 блоків цінностей, які виявлені в результаті контент-аналізу пілотажних досліджень, а саме: активне діяльне життя, здоров'я, цікава робота, пізнання, творчість та ін. Кожен з блоків має ряд висловлювань, що характеризує зазначену цінність як: цінність-знання, цінність-мотив, цінність-мету та цінність-смисл.

Наведений аналіз дозволяє виокремити кілька загальних проблем дослідження ціннісно-смыслової сфери особистості. По-перше, методологічна невизначеність компонентів розширює спектр пошуку методів її вивчення. По-друге, це ускладнює узагальнення знань та даних результатів емпіричних досліджень. По-третє, жодна із наведених методик не дозволяє вичерпно виявити особливості зазначеної сфери.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
Anan'yev B.G. Chelovek kak predmet poznaniya [Human as an object of cognition]. – SPb.: Piter, 2001. – 288 s.

2. Блинецова О.И., Шапенкова И.П. Ценностно-смысловая сфера личности студентов как цель воспитания // Вестник НГТУ. 2009. №3. С.68-75.
Bliznetsova O.I., Shapenkova I.P. Tsennostno – smyslovaya sfera lichnosti studentov kak tsel' vospitaniya [Value-semantic sphere

of personality of students as the goal of education] // Vestnik NGGU. 2009 goda. № 3. S.68-75.

3. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.: “Просвещение”, 1968, 464 с.

Bozhovich L.I. Lichnost' i yeye formirovaniye v detskom vozraste [Personality and its formation in childhood]. – М.: “Prosveshcheniye”, 1968. 464 s.

4. Карпушина Л.В. Аксиологическая направленность и смысложизненные ориентации современной молодежи // Вестник Самарской гуманитарной академии. Выпуск “Психология”. 2006. № 2 (5). С. 66-75.

Karpushina L.V. Aksiologicheskaya napravlennost' i smysl-zhiznennyye oriyentatsii sovremennoy molodezhi [Axiological directionality and life-sense orientations of modern youth] // Vestnik Samarskoy gumanitarnoy akademii. Vypusk "Psikhologiya". 2006. № 2 (5). S. 66-75.

5. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. – М.: Смысл, 2003. – 487 с.
Leont'yev D.A. Psikhologiya smysla: priroda, stroeniye i dinamika smyslovoy real'nosti [Psychology of sense: the nature, structure and dynamics of semantic reality]. – М.: Smysl, 2003. – 487 s.

6. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности: Диспозиционная концепция. – М.: ЦСПиМ, 2013. – 376 с.

Samoregulyatsiya i prognozirovaniye sotsial'nogo povedeniya lichnosti: Dispozitsionnaya kontseptsiya [Self-regulation and predicting social behavior of personality: dispositional conception]. – М.: TSSPiM 2013. – 376 s.

7. Самыкина, Н.Ю., Серебрякова, М.Е. Динамика ценностно-смысловой сферы личности в процессе наркотизации. – Самара: “Универс групп”, 2007. – 148 с.

Samykina, N.YU., Serebryakova, M.Ye. Dinamika tsemnostno-smyslovy sferi lichnosti v protsesse narkotizatsii [Dynamics of value-semantic sphere of personality in the process of narcotization]. – Samara: “Univers grupp”, 2007. – 148 s.

8. Серый А.В., Яницкий М.С. Ценностно-смысловая сфера личности. – Кемерово: Кемеровский государственный университет, 1999. – 92 с.

Seryu A.V., Yanitskiy M.S. Tsemnostno-smyslovaya sfera lichnosti [Value-semantic sphere of personality]. – Kemerovo: Kemerovskiy gosudarstvennyy universitet, 1999. – 92 s.

Soshina Ju.N. The problem of research valued-semantic sphere of personality

Abstract. The article presents an analysis of valued-semantic sphere and its components. Different points of view on the researching sphere causes difficulties in selecting methodological approach to research and choice of psychodiagnostic methods for its studying are determined. The views of Soviet and modern Russian scientists are considered. The concept of A.N. Leontiev "sense-formation motive" which inducement to activity and gives personality sense are being revealed. The characteristics of personality, determining basic life orientation (B.G. Ananiev) – status and social functions (roles, motivation behavior and value orientations, structure and dynamics of relationship) are defined. Dispositional concept of personality (V.A. Yadov) indication of personality structure determined by the great variety of individual's relationship to conditions of activity are analyzed. Observed levels of dispositional formations: basic fixed settings, social fixed settings, the dominant orientation the individual's interests in certain spheres of social activity, system of value orientations on intent of life activity and way to theirs achievement. The views of L.I. Bozhovich of internal position of personality or orientation, which she defines as a leading or dominant motives which subordinate all the rest are considered. The results of analysis researchers valued-semantic sphere (M.S. Yanitskiy and A.V.Seryu), which relate to its components value orientation and system of personality sense. The valued-semantic sphere as an object of psychological research should include a studying of motivational-needs sphere, structures of self-conscience identity, social-psychological conditions of its formation. Shows the structure of the valued-semantic sphere of Shapinkovova I.P., which is based on the research scientists of the Soviet period and Russian scientists and formed its own structure: value-knowledge, value-motives, value-goals and value-sense.

Keywords: valued-semantic sphere, personality sense, value orientations, disposition, basic life orientation, sense-formation motive, orientation

Сошина Ю.Н. Проблема исследования ценностно-смысловой сферы личности

Аннотация. В статье представлен анализ ценностно-смысловой сферы и ее компонентов. Определено, что различные точки зрения на сущность исследуемой сферы вызывает трудности как в выборе конкретного методологического подхода исследования, так и выборе психодиагностических методик для ее изучения. Рассмотрены взгляды советских и современных российских ученых. Раскрыто понятие А.Н. Леонтьева “смыслообразующий мотив” – мотив, побуждающий к деятельности и наделяющий ее личностным смыслом. Определены характеристики личности, определяющие основную жизненную направленность (Б.Г. Ананьев), а именно статус и социальные функции (роли, мотивация поведения и ценностные ориентации, структура и динамика отношений). Проанализирована диспозиционная концепцию личности В.А. Ядова в которой системообразующим признаком личностной структуры определяется многообразие отношений индивида к условиям его деятельности. Отмечено уровни диспозиционных образований: элементарные фиксированные установки, социальные фиксированные установки, доминирующая направленность интересов личности в определенных сферах социальной активности, система ценностных ориентаций на цели жизнедеятельности и средства достижения этих целей. Рассмотрены взгляды Л.И. Божович на внутреннюю позицию личности или направленность, которую она определяет как ведущие, или доминирующие мотивы, которые подчиняют все остальные. Представлены результаты анализа исследователей ценностно-смысловой сферы (М.С. Яницкого и А.В. Серого), которые относят к ее компонентам ценностные ориентации и систему личностных смыслов и отмечают, что ценностно-смысловая сфера как объект психологического исследования должна включать изучение особенностей мотивационно-потребностной сферы, структур самосознания, социально-психологических условий ее формирования. Приведена структура ценностно-смысловой сферы Шапунковой И.П., которая опираясь на исследования ученых советского периода и российских ученых по данной проблематике сформировала собственную и выделила: ценности-знания, ценности-мотивы, ценности-цели и ценности-смыслы.

Ключевые слова: ценностно-смысловая сфера, личностный смысл, ценностные ориентации, диспозиция, основная жизненная направленность, смыслообразующий мотив, направленность